

6. Keim W. Erziehung unter der Nazi-Diktatur. – Darmstadt, 1997. – 2 Bd. – 312 s.
7. Schneider W. Frauen unterm Hakenkreuz. – Hamburg, 2001. – 239 s.
8. Miller-Kipp G. „Auch Du gehörst dem Führer“: Die Geschichte des BDM.- Weinheim, 2002. – 381 s.
9. Hering S. Das BDM – Werk „Glaube und Schönheit“: Die Organisation junger Frauen im Nationalsozialismus. – B., 2000. – 227 s.
10. Giesecke H. Hitlers Pädagogen. – München, 1999. – 416 s.
11. Kompisch K. Täterinnen. Frauen im Nationalsozialismus. – Köln, 2008.- 277 s.
12. Васильченко А.В. Арийский миф Третьего рейха. Мифы и правда. – М., 2008. – 512 с.; Кеворкян К. Опасная книга (феномен нацистской пропаганды)//1stoliza.com.ua/5835.html ; Мюц Ю.Провідні вектори молодіжної політики Третього рейху напередодні Другої світової війни (1936-1939 рр.) // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Збірник наукових праць. – Рівне, 2009. – В.17. – С.153-156 ; Пленков О.Ю. Тайны Третьего рейха. Спартанцы Гитлера. – М., 2010. – 480 с.; Радионов В. Расовые мифы нацизма – М., 2010. – 384 с. та інші.
13. Залесский К. НСДАП. Власть в Третьем рейхе. – М., 2005. – 672 с.
14. Hans Schemm spricht. Seine Reden und sein Werk / von Dr. G. Kahl-Furthmann. – Bayreuth, 1935.- 412 s.
15. Höffkes K. Hitlers politische Generale: Die Gauleuters des Dritten Reiches: ein biographisches Handbuch. – Tübingen, 1986. – 432 s.
16. Meyer zu Utrup W. Kampf gegen die „jüdische Weltverschwörung“. Propaganda und Antisemitismus der Nationalsozialisten 1919-1945. – B., 2003.-560 s.
17. Zelnhefer S. Die Reichsparteitage der NSDAP in Nürnberg.- Nürnberg, 2002. -330 s.
18. Bölling R. Volksschullehrer und Politik: die Deutsche Lehrerverein 1918-1933. – Göttingen, 1978. – 306 s.
19. Stockhorst E.: 5000 Köpfe – Wer war was im Dritten Reich. – Kiel, 2007. – 732 s
20. Kater M. The Nazi Party: A Sozial Profile of Members and Leaders. 1919-1945.-Cambridge, 1983. – 467 s.
21. Кунц К. Совесть нацистов. – М., 2007. – 400 с.
22. Falter J., Kater M. Wähler und Mitglieder der NSDAP, 1925-1933 // Geschichte und Gesellschaft. – 1993. – №19. – S.155-177.
23. Моссе Д. Нацизм и культура. Идеология и культура национал-социализма. – М., 2003.-446 с.

Давлетов А. Р. Ганс Шемм и деятельность Национал-социалистической лиги учителей: из веймарской эпохи в Третий рейх (1929-1935 рр.)

Статья посвящена освещению политического портрета и деятельности Ганса Шемма – министра культуры Баварии и основателя Национал-социалистической лиги учителей.

Ключевые слова: Третий рейх, НСДАП, образование, национал-социализм.

Davletov O. R. Hans Schemm and the activity of National-Socialistic league of teachers: from Weimar times to the Third Reich (1929-1935)

The article is devoted to cast a new light on a problem of political portrait and activities of minister of culture of Bavaria Gans Schemm. The author analyse the activity of national-socialist league of teachers founded by Gans Schemm.

Key words: the Third Reich, NSDAP, education, national-socialism.

УДК 338.48-44(47+57-87)“1950/1980”

О. Д. Попов

ДАВНІ ВОРОГИ ЧИ НОВІ ДРУЗІ: ЛЮДСЬКИЙ ВИМІР РАДЯНСЬКО-НІМЕЦЬКИХ ТУРИСТСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ У ПОВОЄННИЙ ЧАС

Стаття має за мету охарактеризувати специфіку зарубіжного (виїзного) туризму радянських громадян до Східної та Західної Німеччини у 1950-1980-ті рр. Окрім аналізу інституційних засад, масштабів, географії та змісту радянсько-німецьких туристських зв'язків, автор акцентує увагу на крос-культурному діалозі між вояжерами з СРСР та німцями, зокрема у контексті історичної пам'яті про Другу світову війну.

Ключові слова: туристська подорож, маршрут, екскурсія, історична пам'ять, СРСР, НДР, ФРН

Феномен радянського виїзного туризму досі не став об'єктом системного вивчення для вітчизняних і закордонних дослідників. Окремі праці українських [1; 2], російських [3; 4] та західних [5] істориків не дають ґрунтовної характеристики інституційної системи організації мандрівок громадян СРСР за кордон. Ще менше відомо про різноманітні практики радянських вояжерів (від мікропрактик споживання до меморіальних ритуалів), їхню комунікацію з мешканцями інших країн та емоційно-психологічний клімат у туристських групах. У дослідженнях німецьких авторів детально охарактеризовано розвиток туризму у Східній Німеччині впродовж 1950-1980-х рр. [6; 7; 8], але в них не приділяється достатньої уваги «радянському питанню».

Мета дослідження – охарактеризувати значення «розділеного простору» Німеччини як об'єкта зарубіжного (виїзного) туризму радянських громадян у післявоєнний період, включаючи як рівень офіційної організації туристського обміну, так і рівень особистих контактів громадян трьох країн – СРСР, Німецької

Демократичної Республіки (НДР), Федеративної Республіки Німеччина (ФРН). Досягнення зазначеної мети зумовило постановку таких дослідницьких завдань:

1) проаналізувати інституціональну організацію, масштаби, географію та зміст поїздок радянських туристів до Східної Німеччини у 1950-1980-ті рр.;

2) дослідити особливості крос-культурного діалогу між вояжерами з Радянського Союзу та мешканцями НДР, зокрема у контексті історичної пам'яті про Другу Світову війну;

3) визначити відмінності Західної Німеччини як об'єкта виїзного туризму громадян СРСР.

Починаючи з середини 1950-х рр. подорожі радянських громадян до соціалістичних країн Східної, Південно-Східної і Центральної Європи набули значного розмаху. Масштаби та загальні принципи туристського обміну між Радянським Союзом і НДР, починаючи з 1955 р., визначалися міжурядовими угодами. Практичні заходи щодо реалізації цих домовленостей здійснювалися у межах договорів про співпрацю між туристськими організаціями двох країн. З радянського боку партнером найчастіше було Всесоюзне акціонерне товариство «Інтурист» Головного управління з іноземному туризму при Раді Міністрів СРСР (пізніше – Державного комітету СРСР з іноземного туризму). З німецького боку його партнером було Бюро подорожей НДР (*Reisebüro der DDR*). Крім того, щороку декілька тисяч громадян обох держав здійснювали подорожі за програмами «безвалютного обміну». Ця сфера діяльності перебувала у компетенції Всесоюзної Центральної Ради професійних спілок і Об'єднання вільних німецьких профспілок (*Freie Deutsche Gewerkschaftsbund*) [9, с.121-122].

Кількість радянських громадян, що здійснювали туристські поїздки до Східної Німеччини впродовж 1950-1980-х рр. стрімко збільшувалася. Якщо 1958 року НДР відвідало близько 4,7 тис. радянських туристів, то у 1965 р. їх кількість становила вже 11,9 тис. осіб, у 1970 р. – 32,7 тис. осіб, у 1976 р. – 59,0 тис. осіб, у 1980 р. – 75,8 тис. осіб, у 1985 р. – 115,5 тис. осіб [10, арк.282, 284; 11, арк.23; 12, с.121; 13, с.137]. Загалом до 1990 р. у складі туристських груп Східну Німеччину відвідали понад 2 млн. громадян СРСР [14, с.38].

Пропорційно збільшенню туристських потоків зростала й кількість туристських маршрутів. У 1960 р. «Інтурист» пропонував лише 4 маршрути по території Східної Німеччини для громадян СРСР. З цих маршрутів три передбачали відвідування у різній послідовності традиційних туристсько-екскурсійних центрів (Берлін, Потсдам, Лейпциг, Веймар, Мейсен, Дрезден). Тільки один маршрут проходив по північній частині країни (Грейфсвальд, Росток, Шверін) [15, с.39-52]. У середині 1970-х рр. кількість маршрутів до НДР для радянських туристів досягла вже 50, у середині 1980-х рр. – 60, а 1990 року – 70. При цьому окремі маршрути мали відверту ідеологічну спрямованість, наприклад: «Революційний робітничий рух» (Берлін – Галле – Ерфурт – Дрезден); «Досягнення НДР у будівництві соціалізму» (Берлін – Лейпциг – Ейзенах – Карл-Маркс-Штадт); «Німецько-радянська дружба» (Берлін – Росток – Грейфсвальд – Нойбранденбург); «Шляхами визволителів від фашизму» (Франкфурт-на-Одері – Дрезден – Єна – Берлін) [14, с.38; 16, с.38-39; 17, с.28-29].

Окрім стандартних турів, існували також інші форми туристського обміну між СРСР і НДР. Значної популярності набули подорожі спеціалізованих груп з однорідним професійним складом. З одного боку, це полегшувало організацію обміну фаховим досвідом, а з другого боку, відповідало радянському уявленню про міжнародний туризм, як інструмент «народної дипломатії» [18, арк.16]. Туристські установи Радянського Союзу спільно зі своїми німецькими партнерами досить часто організовували «поїзди дружби», маршрути яких зазвичай поєднували міста-побратими: Москва – Берлін, Таллінн – Шверін, Київ – Лейпциг, Псков – Гера, Вітебськ – Франкфурт-на-Одері [11, арк.5]. Також здійснювалися «круїзи дружби» по Балтійському морю, а у 1980-ті рр. – «авіарейси дружби». До середини 1980-х рр. великі міста двох країн пов'язували 35 прямих авіаліній компаній «Аерофлот» і «Інтерфлюг» («Interflug») [17, с.29].

Частина пам'яток, що входили до стандартних програм подорожей радянських громадян територією НДР, не мала великого ідеологічного змісту. Серед них можна назвати Національну галерею і Пергамський музей у Берліні, Дрезденську картинну галерею, будинки-музеї відомих письменників й композиторів (Й. Баха, Й. Гете, Ф. Ліста, Ф. Шиллера), найбільші палацово-паркові комплекси (Цвінгер, Цецилієнхоф), виставки фарфорових виробів у Мейсені та оптики «Цейс» в Єні. Проте, окрім них, величезна увага приділялася таким об'єктам показу як меморіальний комплекс німецьким соціалістам на цвинтарі Фрідріхсфельде у Берліні, музей Георгія Димитрова і друкарня газети «Іскра» у Лейпцигу, а також «місцям пам'яті», пов'язаним з Другою Світовою війною.

Найбільш поширеною формою санкціонованих контактів з мешканцями Східної Німеччини для туристів з СРСР, окрім відвідувань підприємств і установ, були «вечори дружби». Більшість таких заходів відбувалася за стандартним сценарієм. Зазвичай зустріч розпочиналася з обміну привітальними промовами, у яких обидві сторони звітували про успіхи трудящих їхнього міста (регіону) у соціалістичному будівництві. Потім відбувалася неформальна частина з фуршетом, піснями, танцями, демонструванням кінофільмів. Як правило, організацією вечорів дружби займалося Товариство німецько-радянської дружби (*Gesellschaft für Deutsch-Sowjetische Freundschaft*), керівництво якого заздалегідь отримувало інформацію про кількість запланованих мандрівок туристських груп з СРСР, їх маршрут, віковий і професійний склад учасників [11, арк.25].

Практикувалися також «вечори запитань і відповідей», під час яких діалог господарів і гостей міг стосуватися вельми «делікатних» суспільно-політичних тем. Наприклад, німці часто цікавилися, чому громадяни СРСР практично ніколи не здійснюють туристські поїздки за кордон усією сім'єю [19, арк.2,57].

Радянські туристи, у свою чергу, могли торкатися теми співвідношення рівня життя в НДР і ФРН, що змушувало мешканців Східної Німеччини «виправдовувати» соціалістичну модель розвитку, пояснюючи економічну перевагу Західної Німеччини використанням дешевої праці робітників-мігрантів і активною економічною допомогою з боку США [20, арк.101].

Гості з СРСР регулярно брали участь у демонстраціях і мітингах, які проводилися у дні державних свят НДР. Цілеспрямовано організовувалося висвітлення перебування окремих груп радянських туристів у засобах масової інформації Східної Німеччини. Нарешті, відомі радянські вчені та діячі мистецтв, що входили до складу туристських груп, іноді проводили публічні лекції для німецької аудиторії. У документі «Інтуриста» з характерною назвою «Коротка довідка про політичну ефективність радянського туризму в НДР у 1976 році» підкреслювалося, що такий комплекс суспільно-політичних заходів дає змогу громадянам обох держав «краще познайомитися, обмінятися досвідом, підвищити культурний і професійний рівень, дізнатися про революційні і трудові традиції трудящих обох країн, про успіхи у побудові комуністичного і соціалістичного суспільства» [11, арк.26].

Особливе емоційне наповнювання поїздкам радянських туристів до Східної Німеччини давали питання, пов'язані з історичною пам'яттю про Другу Світову війну. Прагнучи продемонструвати свою лояльність до радянської сторони, туристські організації НДР активно включали у програми подорожей такі меморіальні об'єкти показу як місце проведення Потсдамської конференції 1945 р., зал-музей Групи радянських військ у Німеччині (Карлсхост), Зеєловські висоти. Меморіальний комплекс у колишньому концентраційному таборі Бухенвальд діяв з 1958 року, і в середині 1980-х рр. його щодня відвідували 15-20 радянських груп (400-500 осіб) [20, арк.101-102].

Ідеологічно-патріотичним апогеєм поїздки ставало покладання квітів до розташованого на території НДР меморіального комплексу у берлінському Трептов-парку. Наприклад, 1976 року територією Східної Німеччини подорожувало 59 тис. радянських туристів, причому всі вони без винятку відвідали Трептов-парк [18]. Їхній емоційний стан красномовно характеризує така цитата зі звіту керівника однієї з туристських груп: «Незабутнім залишився у нашій пам'яті меморіальний комплекс у Трептов-парку, а покладання квітів до пам'ятника радянському воїнові-визволителю стало кульмінацією всієї поїздки, наповнило кожного з нас гордістю і радістю за наш великий народ» [21, арк.143].

Упродовж усієї поїздки теренами НДР туристи з СРСР обов'язково намагалися зрозуміти ставлення німецького народу до подій минулого, почути від його представників слова покаяння і вдячності. Якщо ці сподівання виправдовувалися, це дуже позитивно сприймалося гостями з Радянського Союзу. У звіті однієї з груп зазначалося: «Найголовніше, що здобули туристи під час поїздки – це віра в те, що німецький народ, активно включившись у соціалістичне будівництво, віддає належну данину вдячності та поваги радянському народові, який визволив німців від фашизму» [22, арк.157].

Своєрідним прийомом, який також сприяв психологічній мобілізації туристської групи, був хоровий спів радянських патріотичних пісень під час переїздів за маршрутом на екскурсійних автобусах. З боку мешканців Східної Німеччини ця практика викликала неоднозначну реакцію. Відомий випадок, коли німецький водій відмовився везти далі радянських туристів, що співали знамениту «Катюшу». З другого боку, одного разу водій-німець зупинив автобус і розплакався, коли після відвідування Бухенвальда радянська група хором заспівала пісню «Бухенвальдський набат» [23, арк.3].

Громадяни Східної Німеччини зазвичай намагалися дистанціюватися від воєнної теми, на що радянські туристи реагували дуже гостро. В одному із звітів за 1985 р. описувалося їхнє обурення у зв'язку з тим, що від місцевих гідів вони «... ані слова не почули на засудження фашизму, Гітлера як головного винуватця, що втягнув мільйони людей у кровопролитну війну. Ані словом ніхто не обмовився, що радянська армія розгромила фашизм і принесла свободу» [24, арк.25].

Як справедливо зазначають автори монографії «Советское зазеркалье», міжнародний туризм у СРСР розглядався як «передова позиція» «холодної війни», причому ідеологічна боротьба фокусувалася на суперництві систем за кожну окремо взятую людину [25, с.91]. Це твердження може бути віднесене як до іноземного (в'їзного), так і зарубіжного (виїзного) туризму в Радянському Союзі. Політика влади базувалася на тезі, що кожен турист, що виїжджаючи за кордон, мав бути своєрідним промоутером (репрезентером) «Країни Рад», тобто своїм зовнішнім виглядом і вчинками формувати позитивний імідж СРСР, пропагувати соціалістичну ідею. Обов'язковим вважалося дотримання правил поведінки радянських туристів за кордоном, кожному учасникові поїздки слід було постійно перебувати під контролем інших членів туристської групи [26].

Дана концепція поширювалася і на дружню Східну Німеччину. Організатори і керівники туристських поїздок радянських громадян за кордон прагнули певним чином впливати на їхній внутрішній світ, у якому мали бути присутні лише «дозволені» емоції. Однак, у реальному житті радянських туристів дуже часто переполювали «недозволені», «неправильні» з ідеологічної точки зору враження. Наприклад, перебуваючи в НДР або ФРН, вони могли щиро захоплюватися «високою культурою міст і селищ, прекрасною архітектурою будівель, розмаїттям квітів та декоративних рослин, зразковою чистотою вулиць, якісними автошляхами, освітленням вулиць, чудовими парками і культурним обслуговуванням» [27, арк.30], тобто тим, чого їм часто не вистачало на Батьківщині.

Слід зазначити, що німецький рівень сервісу для туристів з СРСР якісно перевищував радянський. У звітах керівників туристських груп та інших документах зустрічається інформація про недоліки в обслуговуванні. Але ці претензії досить специфічні, дуже часто мають ідеологічне підґрунтя. Вони могли

бути пов'язані з відсутністю спеціалізованих відвідувань виробництва або з «неправильною» позицією деяких місцевих гідів-перекладачів, які основну увагу приділяли історико-культурним об'єктам і «не пов'язували свої пояснення з революційною історією [німецького] народу і з сучасним становищем країни» [10, арк.283]. Характерний випадок стався 1961 року під час огляду Дрезденської картинної галереї групою туристів з Грузинської РСР. Частина з них після огляду експозиції першого ж залу виявила бажання покинути галерею, мотивуючи це тим, що вони є представниками пролетаріату, тому їх цікавить не живопис, а лише заводи [28, арк.36-37].

Окремо слід охарактеризувати мандрівки радянських туристів до Західної Німеччини. Зрозуміло, що туристські зв'язки СРСР з НДР і ФРН не могли бути однаковими. Наприклад, за 1965 р. Східну Німеччину відвідали 11 922, а Західну Німеччину – лише 394 радянських туристи [12, с.121; 29, арк.1-2]. Отже, співвідношення кількості вояжерів з СРСР до двох німецьких держав у середині 1960-х рр. становило приблизно 30/1, хоча ФРН, порівняно з НДР, мала значно більшу територію, багатші туристсько-рекреаційні ресурси та більш розвинену індустрію гостинності.

Західна Німеччина в 1950-1980-ті рр. була для радянських громадян переважно об'єктом наукового або ділового туризму. Як правило, подорожі туди здійснювалися обмеженою кількістю туристських груп, які склалися з представників наукової, технічної, творчої інтелігенції. Своєрідним «виправданням» для візиту до «недружньої» країни зазвичай ставала участь фахівців певного профілю у міжнародних конференціях, симпозіумах, фестивалях, які дуже часто проводилися на території Західної Німеччини. Найбільша кількість таких заходів відбувалася в Дюссельдорфі, Кельні, Мюнхені, Франкфурті-на-Майні, Штутгарті. Інколи декларована мотивація радянських вояжерів мала ще переконливіший вигляд. Наприклад, 1968 року 14-денну подорож територією ФРН здійснила туристська група співробітників Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, які висловили бажання особисто оглянути пам'ятки, пов'язані з життям Карла Маркса [30, арк.94].

Багата культурна спадщина та високий науково-технічний потенціал ФРН робили відвідування її території надзвичайно цікавим для груп радянських музейних працівників і архітекторів, театральних діячів і хірургів, фізиків і літераторів. При цьому такі поїздки оформлялися як туристські подорожі, а не службові відрядження. Їх фінансування здійснювалося за рахунок самих учасників, які відповідно до затвердженої програми діставали можливість зробити декілька додаткових екскурсійних поїздок.

Часто у складі таких груп за кордон виїжджали особи, які завдяки своїм науковим або творчим досягненням були відомі провідним західнонімецьким фахівцям. Німецькі колеги нерідко влаштовували для гостей з СРСР урочисті прийоми і святкові обіди [31, арк.120-121,126]. Співробітники посольства СРСР та представництва «Інтуриста» не перешкоджали проведенню таких неофіційних зустрічей, якщо на них запрошувалася вся група, бо вважали їх своєрідним інструментом «народної дипломатії».

Як і на території Східної Німеччини, програма туристської подорожі мала містити певні меморіальні об'єкти, зокрема, місце проведення Нюрнберзького процесу над нацистськими злочинцями, колишній концентраційний табір Дахау, місце поховання радянських військовополонених на цвинтарі Ольсдорф у Гамбурзі. На мапі ФРН позначалося й кілька «ленінських місць». У Мюнхені, який радянська пропаганда традиційно називала «центром реакційних сил», знаходилася будівля, де у 1900-1902 роках мешкав В.І. Ленін. Проте знайомство з цією пам'яткою обмежувалося лише зовнішнім оглядом, бо, на велике здивування, і навіть обурення радянських туристів, тут не було створено музею [31, арк.124].

Отже, притаманне радянській системі ставлення до НДР як до «доброї (своєї) Німеччини» на відміну від «поганої (чужої) Німеччини» в образі ФРН [32, с.336], суттєво відбилося на масштабах і принципах туристського обміну між СРСР та цими державами. Проекція офіційної доктрини у людському вимірі мала зводитися до розмежування німецького народу за ознакою громадянства на «своїх» або «чужих», на «друзів» або «ворогів». Соціалістична НДР була для Радянського Союзу комфортним туристським партнером, оскільки дозволяла практично без обмежень експортувати на свою територію ключові практики, характерні для радянської моделі туризму (ідеологізація об'єктів показу й екскурсійних текстів, відвідання виробництва, меморіальні ритуали). Певні складнощі зустрічалися лише на неофіційному рівні під час спроби поширення радянської концепції історичної пам'яті відносно подій Другої Світової війни. Водночас, радянський виїзний туризм до ФРН мав скоріше елітарний, ніж масовий характер, чим суттєво відрізнявся від мандрівок до НДР. Хоча на західнонімецькій території радянська сторона також ініціювала включення до програм подорожей об'єктів ідеологічного характеру. У певному розумінні, відвідування німецького соціокультурного простору було для мешканців СРСР унікальною можливістю «відкриття Європи». Але горизонти цього відкриття були обмеженими, бо подорожі відбувалися під офіційним контролем та мали ідеологічне забарвлення.

Джерела та література

1. Знаменська М.В. Участь Української РСР у співробітництві СРСР з європейськими країнами соціалізму в галузі туризму (70-і – початок 80-х рр.) / М.В. Знаменська // Український історичний журнал. – 1986. – № 1. – С. 116-125.
2. Гарбар Г.А. Ідеологічний характер зарубіжного (виїзного) туризму в Миколаївській області 70-х – першої половини 80-х рр. / Г.А. Гарбар // Гуманітарний журнал. – 2005. – № 5. – С. 68-73.
3. Архипова Е.П. Некоторые аспекты развития советского выездного туризма в 1980-1991 гг. (на примере туристского обмена с капиталистическими странами) / Е.П. Архипова // Современные проблемы сервиса и туризма. – 2008. – № 1. – С. 36-43.

4. Четырина Н.А. Заграничный туризм в советское время / Н.А. Четырина // Миграции и туризм в России / под ред. Ю.А. Полякова. – М.: МГУС, 2007. – С. 348-355.
5. Gorsuch A. Time Travelers: Soviet Tourism to Eastern Europe / Anne Gorsuch // Turizm: The Russian and East European Tourist under Capitalism and Socialism / eds. A. Gorsuch and D. Koenker. – Ithaca; London: Cornell University press, 2006. – P. 205-226.
6. Goldstrand and Teutonengrill. Kultur und Sozialgeschichte des Tourismus in Deutschland. 1945-1989 / Hasso Spode (Hrsg.). – Berlin: Verlag für Universitäre Kommunikation, 1996. – 207 s.
7. Görlich C. Urlaub vom Staat. Zur Geschichte des Tourismus in der DDR / Christopher Görlich // Potsdamer Bulletin für Zeithistorische Studien. – 2007. – № 38/39. – S. 64-68.
8. Wolter H. «Ich harre aus im Land und geh, ihm fremd ...»: Die Geschichte des Tourismus in der DDR / Heike Wolter. – Frankfurt am Main: Näheres beim Campus Verlag, 2009. – 547 s.
9. Байбаков А.И. Иностранный туризм на службе мира: обзор / Байбаков А.И., Кулдошин Н.М., Никольский М.В. – М.: Ротапринт ВНИИГИМ, 1983. – 64 с.
10. Державний архів Російської Федерації (далі – ДАРФ). – Ф.Р-9612. – Оп.1. – Спр.414.
11. ДАРФ. – Ф.Р-9612. – Оп.3. – Спр.1024.
12. Карманный статистический справочник Германской Демократической Республики (1973). – Берлин: Гос. изд-во ГДР, 1973. – 159 с.
13. Карманный статистический справочник Германской Демократической Республики (1986). – Берлин: Гос. изд-во ГДР, 1986. – 160 с.
14. Дитце Х. Приезжайте, будем рады / Х. Дитце // Турист. – 1990. – № 1. – С. 38.
15. Справочник об условиях и маршрутах путешествий советских туристов за границу. – М.: Тип. Б-ки им. В.И. Ленина, 1960. – 176 с.
16. Баден Х. Город красных гвоздик / Х. Баден // Турист. – 1987. – № 5. – С. 38-39.
17. Мискиевич И. Рукопожатие на века / И. Мискиевич // Турист. – 1984. – № 10. – С. 28-29.
18. ДАРФ. – Ф.Р-9520. – Оп.1. – Спр.2465.
19. Об'єднаний відомчий архів Федерації незалежних професійних спілок Криму (далі – ОВА ФНПС Криму). – Ф.Р-3776. – Оп.4. – Спр.2940.
20. ОВА ФНПС Криму. – Ф.Р-3776. – Оп.4. – Спр.2787.
21. ОВА ФНПС Криму. – Ф.Р-3776. – Оп.4. – Спр.2788.
22. Державний архів Автономної Республіки Крим (далі – ДААРК). – Ф.Р-3776. – Оп.1. – Спр.321.
23. ОВА ФНПС Криму. – Ф.Р-3776. – Оп.4. – Спр.2941.
24. ОВА ФНПС Криму. – Ф.Р-3776. – Оп.4. – Спр.2867.
25. Советское зазеркалье: Иностранный туризм в СССР в 1930-1980-е гг.: учеб. пособие / [Багдасарян В.Э., Орлов И.Б., Шнайден Й.И. и др.]. – М.: ФОРУМ, 2007. – 256 с. – (Высшее образование).
26. Дів.: Попов А. Советские туристы за рубежом: идеология, коммуникация, эмоции (по отчетам руководителей туристских групп) / А. Попов // Исторична панорама: зб. наук. статей. – Чернівці, 2008. – Вип. 6. – С. 49-56.
27. ДААРК. – Ф.Р-3776. – Оп.1. – Спр.1120.
28. ДАРФ. – Ф.Р-9520. – Оп.1. – Спр.406.
29. ДАРФ. – Ф.Р-9612. – Оп.3. – Спр.142.
30. ДАРФ. – Ф.Р-9612. – Оп.3. – Спр.298.
31. ДАРФ. – Ф.Р-9612. – Оп.3. – Спр.518.
32. Вершинин С.Е. Образ ГДР в советском массовом сознании (к постановке проблемы) / С.Е. Вершинин // Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения РАН (2003). – Екатеринбург, 2003. – С. 336-353.

Попов А. Д. Старые враги или новые друзья: человеческое измерение советско-немецких туристских связей в послевоенный период

Целью статьи является характеристика специфики зарубежного (выездного) туризма советских граждан в Восточную и Западную Германию в 1950-1980-е гг. Кроме анализа институциональных основ, масштабов, географии и содержания советско-немецких туристских связей, автор акцентирует внимание на кросс-культурном диалоге между вояжерами из СССР и немцами, в том числе в контексте исторической памяти о Второй Мировой войне.

Ключевые слова: туристское путешествие, маршрут, экскурсия, историческая память, СССР, ГДР, ФРГ

Popov O. D. The old enemies or new friends: human measuring of Soviet-German tourist connections in the post-war period

The purpose of the article is description of specific characters of departure tourism of soviet citizens to Eastern and Western Germany in the 1950s-1980s. Except for the analysis of the institutional bases, scales, geography and content of Soviet-German tourist connections, the author accents attention on the cross-cultural dialogues between travelers from the USSR and Germany, including in the context of historical memory about the Second World War.

Keywords: tourist trip, itineraries, excursion, historical memory, the USSR, the GDR, Federal Republic